

te kaiwhakahaere o te Kawanatanga o Ingarangi i te wa i hokona ai i riro ai hoki i a ratou te wahi o te Waipounamu e mohiotia ana inaianei ko nga Porowini o Otakou o Katapere. I te mea kua roa ke e takoto oti kore ana nga kupu i whakaaetia atu ki nga Maori, ko te mea tika me tonono e te Kawanatanga ki te Paremete kia pootitia he moni nui ma ratou. Ka kotahi whakaturanga tangata i muri i te putanga o enei whakaaetanga a kahore ano ratou i whiwhi ki nga painga i whakaaetia nei ki a ratou. E kore tenei e taea te whakatika inaianei, engari me ata whakaaro ano ina whakahaerea he tikanga mo tenei mea, a ma tenei hoki ka kore ai e tika te amuamu mehemea ka nui nga moni e pootitia ana mo te morehu iti o te iwi i a ratou nei te nuinga o te whenua i te Waipounamu. Ko tetahi take hei whakaaro iho ma te Paremete he take moni. Kua kiia e te Komihana nana nei i hoko te nuinga o te whenua mo te Kawanatanga o Ingarangi ko aua kupu whakaaetanga nga tino take i riro mai ai te whenua. He mea tika kia waiho ma te hunga i riro nei i a ratou te whenua e whakarite nga kupu whakaaetanga i riro mai ai taua whenua, a me mahi hoki he ture e taea ai te whakatau ma nga porowini i hanga nei i runga i te whenua o Ngaitahu e utu te moni e pau ana hei whakamana i aua whakaaetanga."

I whakaturia a Te Hanita Paraone i te tau 1865 hei kai-whakahaere i nga tikanga Maori i te pito ki runga o te Waipounamu, a ahakoa ana kupu whakaatu i nga tikanga e taea ai te whakaea atu nga korero whakaaetanga a te Kawanatanga, kihai aua kupu i whakamana.

I timataria te mahi whakatu kura ki te pito ki runga o te Waipounamu i te tau 1867. I mua atu o taua tau na nga mihinare me nga pakeha Maori i whakaako nga Maori. I te tau 1870 e toru anake nga kura e mahi ana i te Waipounamu: Ko tetahi o aua kura i whakaturia ki Otakou Heeti i te tau 1869; ko tetahi i whakatuwheratia ki Ruapuke i te tau 1868; a ko te tuatoru o aua kura i Aparima e tu ana. I whakaturia ano he kura ki Kaiapoi, engari i wera te whare i te ahi i te raumati o te tau 1870, a kahore i taea te hanga he kura hou i te kore moni. Ko taua kura i hanga i te tuatahi i te tau 1863 e nga Mitinare i Otautahi, otira kahore i tuwhera i taua wa i te kore moni, no te tau 1866 katahi ka whakatuwheratia. Ko te mahara a nga tangata i te wa i whakaaetia ai kia whakaturia he kura, he hohipera hoki mo nga Maori me tere tonu te whakahaere i taua wa ano, a kua hoki e waiho kia tae rawa ki te wa e whakaturia ma nga pakeha.

I te tau 1865 ka whakaturia he takuta mo nga kainga nunui katoa. I mua atu i taua tau kahore i whakaritea he takuta hei rongoa i nga mate o nga Maori.

Ka kitea ki nga korero kua tuhia i runga ake nei ka kotahi tekau ma whitu nga tau i pahure atu katahi ka whakaturia he takuta, he kai-whakahaere hoki mo nga tikanga Maori i te Waipounamu, a tekau ma iwa nga tau i pahure i muri o te hoko katahi ka whakaturia he kura mo ratou.

Ko nga moni i pau hei utu takuta timata i te tau 1867 tae noa ki te 31 o nga ra o Maehe, 1882, e £2,559 18s. 8d.; ko te wa hoki tera i tukua atu ai ki te aroaro o te Komiti Maori o te Whare te kaute o nga moni i utua mo nga takuta. Ko nga moni i pau i runga i te mahi whakaako tamariki tae noa ki te wa i mana ai "Te Ture Whakaako, 1887," haunga ia nga utu mo te hanga nga i nga whare-kura me te utu mo te kai-titiro e £8,586 19s. 10d.: heoi ano nga moni i utua mo enei mea i nga porowini i te Waipounamu, ko enei anake.

I raro i nga tikanga o te pukapuka hoko i tenei whenua i whakaritea ma te Kawana e wehi ke etahi atu whenua ma nga Maori ina oti te whenua te ruri, heoi kihai tenei i whakaotia tae noa ki te marama o Mei, 1868, ko te porohita anake i Waikouaiti i whakarahia ake e 594 nga eka i whakaaetia e Ta Hori Kerei i te tau 1863 i runga i te tonono a nga Maori. Ko te tonono nga tangata o Moeraki i te tau 1849 kia whakaritea etahi atu whenua ma ratou kahore i whakaaetia.

I tukua atu tenei take ki te Kooti Whenua Maori i te tau 1868 i raro i te mana o te 83 o nga rarangi o "Te Ture Whenua Maori, 1865," a ko te whakatau a te Kooti me wehe ke etahi atu whenua hei whakaea i nga tikanga katoa o te pukapuka hoko. I runga i taua whakataunga katali ka whakaritea enei porohita hei whenua nohoanga, ara:—Katapere e 2,830 eka, i Otakou e 2,100 eka, hui katoa e 4,930. I ki ano hoki te Kooti me whakamana nga kupu "mahinga kai," i roto i te pukapuka hoko, no reira ka whakaritea nga eka e 212 i Katapere, me nga eka 112 e 3 ruuri e 20 paati i Otakou hei whenua mahinga ika.

Kahore he tino painga i puta ki nga Maori i enei whenua hiinga ika natemea i tukua e nga pakeha he ika pakeha ki roto i nga moana wai Maori me nga awa. Ko enei ika e tiakina ana e te ture, no reira e kore nga Maori e ahei te hao inanga i nga wa e tere ai, a e kore hoki ratou e ahei te patu tuna me era atu ika Maori i roto i nga awa kei takahia e ratou te ture.

Ko tetahi o nga take i kino ai o ratou hiinga ika he mimiti no nga wai i nga awa keri. I nga ra o mua i te mea kahore ano te pakeha i tae mai, a kahore ano hoki i nohoia e ratou te whenua i haere noa atu nga Maori ki te kimi kai ma ratou, otira i enei ra ki te haere ratou ki tetahi wahi kahore nei o ratou porohita i reira ka riria mai ratou e nga pakeha no ratou te whenua. He mea taimaha rawa tenei ki nga Maori i a ratou i mua tata ake nei te whenua katoa kua nohoia nei e tetahi atu iwi i enei ra, a i tika ano hoki to ratou pouri mo te rereke o nga tikanga inaianei me te whakaaro kore o ratou kai-tiaki pakeha i te tuatahi, kihai nei aua kai-tiaki i pupuri i enei oranga mo nga Maori, i whakarite ranei i etahi atu whenua hei utu mo nga tino oranga o nga Maori i kore atu i a ratou; natemea ko aua kai-tiaki anake hoki i mohio ki te mate e pa ki nga Maori i runga i te heke mai o nga pakeha, kahore nga Maori i mohio.

Tetahi hoki o nga kai a nga Maori i riro, ko nga pakiaka o te ti he "kauru" te ingoa. He kai pai rawa tenei, ka taona ki te hangi rite tonu tonu reka ki to te huka. He maha nga tangata i mahi i taua kai i nga marama o Tihema, o Hanuere, o Pepuere, ka hoko atu ai i taua kai ki era atu ahua kai, ki te kakahu hoki.

Kei te pohehe etahi tangata ki te whakaaro o nga Maori ki o ratou whenua, ehara hoki i te mea e hiahia ana ratou ki te "apo" whenua engari e "aroa" ana ratou ki o ratou whenua. I tino mamea ratou i te rironga atu o nga whenua o o ratou tupuna i te iwi manene, me nga mahara me nga mana i tau ki te tangata nana te whenua, a heoi ano nga utu ki nga Maori he taonga, he moni kihai nei i roa kua pau atu.

Kihai nga Maori o te Waipounamu i mohio i mua ka nohoia o ratou whenua e tetahi iwi mohio atu i a ratou, maha rawa atu hoki i a ratou, a kihai hoki nga Maori i mohio ka riro katoa atu o